

A CUSTODIA DO TERRITORIO NAS INSUAS DO MIÑO E OS OLLOS DE BEGONTE

Martiño Cabana, Roberto Hermida e Óscar Rivas*

A Custodia do Territorio móstrase como unha ferramenta eficaz para mellorar o estado de conservación dos espazos naturais de Galicia. Neste artigo, mostramos os traballos realizados nas Insuas do Miño e os Ollos de Begonte, situados no LIC Parga-Ladra-Támoga e na Reserva da Biosfera de Terras do Miño. A xestión do territorio, a investigación e a divulgación dos valores ambientais da zona son os pilares nos que se finca o proxecto.

As Insuas do Miño presentan un mosaico de prados e bosque de inundación en bo estado de conservación.

A CUSTODIA DO TERRITORIO: UNHA ESTRATEXIA PARA A CONSERVACIÓN

A custodia do territorio é unha estratexia que permite implicar a propietarios/as e usuarios/as de áreas de grande interese ambiental nas tarefas de conservación da natureza e da paisaxe, co apoio dunha grande diversidade de axentes da sociedade. Sen embargo, non nace para substituír as administracións, que son as que teñen a obriga de velar pola conservación da natureza, senón que é un complemento á súa tarefa.

A custodia do territorio realízana as entidades de custodia, que son organizacións públicas ou privadas sen ánimo de lucro que participan activamente na conservación do patrimonio natural. Poden realizar custodia do territorio entidades de diverso tipo como unha asociación de veciños, unha organización conservacionista, unha fundación, unha administración ou outro tipo de entidades públicas ou privadas. Esta relación establécese a través de acordos voluntarios entre os propietarios/as e estas entidades, para manter ou restaurar os valores relacionados co patrimonio natural, cultural e paisaxístico.

AS INSUAS DO MIÑO, UN ESPAZO INSULAR DE GRANDE RELEVANCIA

As Insuas do Miño constitúen un sistema insular de grande importancia e extensión que se sitúa nos concellos de Rábade e Outeiro de Rei. A escasa inclinación do río Miño durante os seis quilómetros de lonxitude

das Insuas xera unha ampla zona aluvial con múltiples bifurcacións do río, que forma diferentes brazos e insuas. Na zona existen sete insuas, das que seis son propiedade da Deputación de Lugo, superando as 106 hectáreas de superficie.

Durante o período invernal, as Insuas experimentan episodios de inundación, o que condiciona a existencia de diversos hábitats e especies característicos de ecosistemas acuáticos continentais, entre os que cabe destacar diversos tipos de bosques de inundación.

Nas Insuas do Miño destaca a boa cobertura e estado de conservación dos bosques de ribeira (Hábitats 91F0 e 91E0*) e bosques galaicoportugueses de *Quercus robur* y *Q. pyrenaica* (Hábitat 9230), que cobren boa parte da súa superficie. A grande maioría dos prados existentes non sufriron transformacións agresivas nin achegas artificiais de abonos químicos ou de orixe animal, polo que presentan unha abundante riqueza florística.

Destaca tamén a presenza de tres especies de plantas acuáticas que están incluídas no Catálogo Galego de Especies Ameazadas: *Luronium natans*, *Nymphoides peltata* e *Isoetes fluitans*. Nos prados seminaturais e bosques das Insuas resalta o *Narcissus pseudonarcissus nobilis*. No caso da fauna, é no grupo dos morcegos onde podemos atopar unha ampla diversidade debido á alta heteroxeneidade dos hábitats e ao seu bo estado de conservación, podendo observar en total doce especies, destacando as colonias de cría de catro: *Myotis escalerai*, *Myotis dau-*

bentonii, *Pipistrellus pygmaeus* e *Plecotus auritus*, e haréns doutras dúas: *Pipistrellus pygmaeus* e *Nyctalus lasiopterus*. No caso dos invertebrados, destaca a presenza da libélula *Oxygastra curtisii*, da vacaloura ou *Lucanus cervus* e da bolboreta *Euphidryas aurinia*.

OS OLLOS DE BEGONTE, BOSQUE DE INUNDACIÓN EN BO ESTADO DE CONSERVACIÓN

Os Ollos de Begonte, tamén chamados os Pozos do Olló, forman parte dun complexo húmido situado na confluencia dos ríos Ladra e Parga, formado por unha variedade de medios acuáticos e terrestres. Entre eles destacan dous medios lacunares cuxa forma circular dá nome á contorna.

Situados no concello de Begonte, os Ollos están asociados a afloramentos cársticos e á existencia de grandes fallas que determinan estruturalmente un medio lacunar circular de grande profundidade. Son sistemas lacunares profundos de orixe natural e alimentados por augas subterráneas, o que determina a presenza de especies de flora e fauna moi particulares. A vexetación emerxente redúcese ás estreitas franxas perimetrais onde se manteñen comunidades de grandes ninfeidos, como o nenúfar branco ou *Nymphaea alba*, e helófitos, como é o caso do exiguo *Cladium mariscus*, e estando as partes máis profundas dominadas por plantas non enraizadas que florecen e frutifican baixo a auga e algas de auga doce extremadamente raras nos humidais chairegos.

Os Ollos, especialmente o Pozo do Olló, permanece rodeado por bosques climáticos: bosques de ribeira (Hábitats 91F0 e 91E0*) e bosques

galaicoportugueses de *Quercus robur* y *Q. pyrenaica* (Hábitat 9230) cuxas achegas de materia orgánica determinan o seu carácter distrófico. No período de crecentes invernales, a grande cantidade de auga que se acumula na zona establece a conexión directa entre os Ollos e os principais cursos fluviais da contorna, mentres no período estival e outonal permanece nun complexo sistema de pequenas canles e charcas presentes no bosque pantanoso, albergando unha variada flora e fauna acuática, entre a que destacan *Lurionium natans* e *Margaritifera margaritifera*.

Tanto as Insuas do Miño como os Ollos de Begonte forman parte da Rede Natura 2000, xa que están incluídos no LIC Parga-Ladra-Támoga, formando parte da Área de Protección deste espazo natural protexido. Igualmente, inclúense na Zona Núcleo da Reserva da Biosfera Terras do Miño, declarada oficialmente polo Comité MAB da Unesco no ano 2002.

A SINATURA DO CONVENIO DE CUSTODIA

En decembro do ano 2014, asinouse entre a Asociación Galega de Custodia do Territorio e a Deputación de Lugo un acordo de custodia que ten por obxectivo fundamental mellorar o estado de conservación das Insuas do Miño e Ollos de Begonte, así como realizar as actividades de investigación, divulgación e educación ambiental necesarias para cumprir con este obxectivo. En dito acordo, establecéronse os seguintes obxectivos xerais:

- Mellora do estado de conservación da flora, fauna e hábitats presentes nas Insuas do Miño e nos Ollos de Begonte.
- Eliminación de especies alóctonas presentes na área de actuación.
- Mantemento das actividades agrícolas e gandeiras tradicionais que favorezan a conservación da flora, fauna e hábitats existentes.
- Concretar a relación existente entre usufrutuarios/as que obteñen aproveitamento agrícola ou forestal dentro do ámbito de actuación.
- Divulgar os valores naturais da zona mediante visitas organizadas, campañas informativas e sinalizacións oportunas.
- Mellora do estado de conservación e da seguridade das zonas de uso público existentes, así como a súa regulación e control.
- Outras actividades tendentes a cumprir os obxectivos expostos anteriormente.

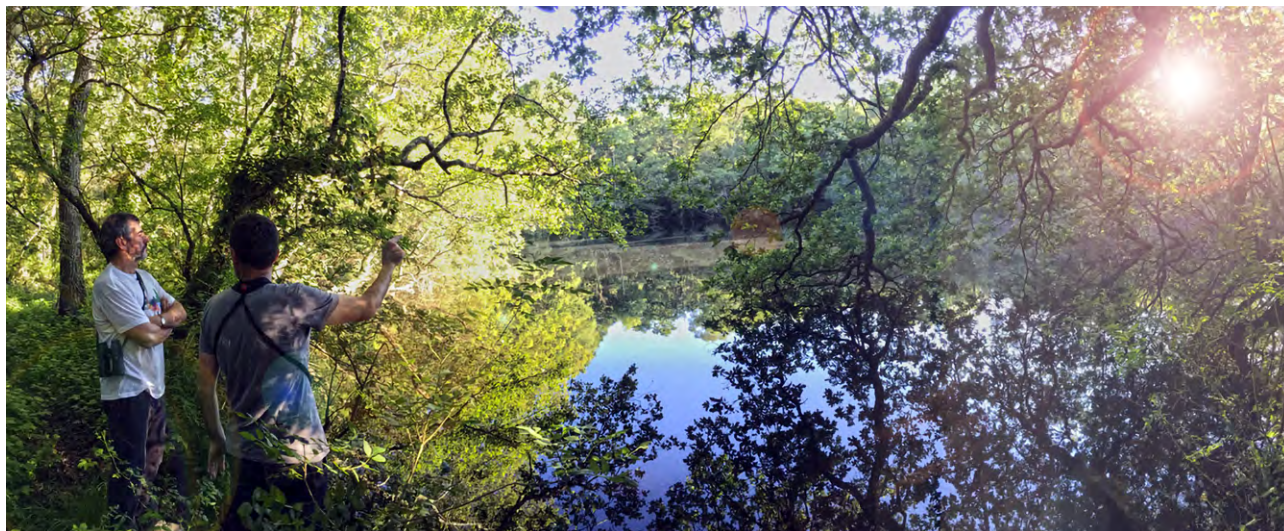
Todos estes obxectivos agrúpanse en tres tipos de estratexias de acción: os labores de conservación, os de investigación e os de divulga-

AGCT

O río Miño baña a ribeira das Insuas do Miño

AGCT

Lago distrófico dos Ollos de Begonte.

Traballos de sega tradicional realizados con internos do Centro Penitenciario de Bonxe. A sega e recuperación dos prados de sega consegue aumentar a biodiversidade da zona.

ción e educación ambiental que, en moitas ocasións, se establecen dun modo conxunto nunha mesma acción.

OS LABORES DE CONSERVACIÓN

Unhas 75 hectáreas das Insuas do Miño e Ollos de Begonte son bosques en diferentes estados de madurez. Os traballos de xestión deste hábitat baséanse en promover a maduración do bosque dun modo natural, minimizando a intervención humana. É por iso que non se realizan retiradas de leña morta nas parcelas forestadas, para así ofrecer un hábitat de grande interese para as especies xilófagas como é o caso da vacaloura (*Lucanus cervus*). Sen embargo, esta retirada de árbores mortas si que se realiza nos camiños e prados anexos, incorporando os troncos cortados ao interior do bosque. Os traballos de xestión nos bosques céntranse na eliminación de plantacións ou pés illados de especies alóctonas: piñeiros (*Pinus radiata*), eucaliptos (*Eucalyptus globulus*) e chopos (*Populus* sp.).

As zonas de mosaico, nas que os prados se suceden entrecruzados por sebes arbóreas, esixen unha dedicación maior, pois o seu abandono leva á substitución da vexetación herbácea por especies leñosas e supón unha perda importante de biodiversidade asociada aos hábitats pratenses. Manter a estrutura tradicional desta paisaxe supón, tamén, o mantemento das sebes mediante podas baixas e outros traballos, que deixan á vista, ademais, os valados de chantos típicos da chaira, polo que se mellora o estado de conservación de estruturas etnográficas tradicionais.

Durante os primeiros anos de vixencia do acordo de custodia, realízase unha recuperación estrutural dos prados das Insuas do Miño, retirando parcialmente a vexetación arbustiva para manter deste modo unha heteroxeneidade de microhábitat: zonas herbáceas soleadas ou baixo as árbores, silveiras para refuxio e nidificación de aves, alimentación de polinizadores, etc. Do mesmo xeito, mantivéronse os traballos de sega e mellora da vexetación herbácea, adaptando a corta de herba á fenoloxía da floración das especies pratenses e á prohibición da aplicación de pesticidas e de fertilizantes, xa que a achega natural de nutrientes do río Miño resulta suficiente para o mantemento deste tipo de vexetación, evitando a dominancia artificial de especies nitrófi-

las, como as labazas ou carbés (*Rumex acetosa*) e de estrugas (*Urtica dioica*).

Do mesmo xeito, nos prados situados á beira do río Miño ampliouse unha franxa de bosque de ribeira de entre cinco e quince metros, para manter nun bo estado de conservación do bosque de ribeira e das augas do río Miño, a través da plantación de especies arbóreas autóctonas naquelas zonas onde non había árbores ou presentaban unha densidade demasiado baixa.

A INVESTIGACIÓN: A BASE DO COÑECEMENTO DA ZONA DE ACTUACIÓN

Parte dos traballos de investigación e seguimento integráronse, desde 2015, no campo de traballo científico insuaCAMP, para así poder ofrecer un espazo formativo para persoas que queren completar a súa formación naturalista ou en conservación da natureza, especialmente estudantes e licenciados de carreiras universitarias como bioloxía ou ciencias ambientais. Polo insuaCAMP pasaron xa máis de trinta persoas de diferentes nacionalidades, realizando seguimentos de morcegos, libélulas e micromamíferos.

Do mesmo xeito, as Insuas do Miño serviron de escenario para o desenvolvemento de diferentes traballos académicos, a través da realización de prácticas universitarias, así como a presentación dun Traxecto de Fin de Máster baseado na xestión e percepción social das Insuas do Miño.

Unha boa parte destes traballos foron realizados en colaboración con Morcegos de Galicia - Drosera, entidade especializada na conservación dos quirópteros galegos, que incluíu tamén o mantemento e revisión das caixas refuxio de morcegos instaladas nas Insuas do Miño e que xerou varias comunicacións en congresos e publicacións.

DIVULGACIÓN E EDUCACIÓN AMBIENTAL

As diferentes actividades de divulgación dos valores naturais da zona realízanse exclusivamente mediante a visita ás Insuas do Miño, utilizando para isto a Ruta das Insuas, debido á sensibilidade dos hábitats existentes nos Ollos de Begonte. As Insuas son un excelente lugar para a

AGCT

Os BioBlitz constitúen unha ferramenta esencial para mellorar o coñecemento da biodiversidade das Insuas do Miño.

educación ambiental e a divulgación e realízanse diferentes actividades dirixidas a públicos diversos, que buscan achegar á cidadanía a grande biodiversidade que contén esta zona.

A Ruta das Insuas é un itinerario circular que ten o seu comezo e remate na Casa das Insuas (Rábade), centro de interpretación xestionado pola Asociación Galega de Custodia do Territorio, e transcorre pola ribeira do río Miño, así como as Insuas de Santa Mariña. Nesta ruta percórrense os diferentes hábitats presentes nas Insuas do Miño, podendo observar unha elevada cantidade de especies de fauna e flora. Resulta especialmente importante o labor de educación ambiental realizada con escola-

res da provincia de Lugo, que se apoia fundamentalmente na realización de visitas interpretativas a través da Ruta das Insuas.

CONCLUSIÓN

Estase a conseguir unha mellora do estado de conservación dos prados das Insuas do Miño mediante a realización de segas de verán, sen achegas de abonos químicos artificiais nin fitosanitarios, para aumentar a biodiversidade florística dos prados e, consecuentemente, a dos seus polinizadores e doutros grupos animais asociados aos prados con flor e ás paisaxes agrícolas existentes.

Do mesmo xeito, a xestión limitada dos bosques permitiu a súa evolución natural cara a bosques máis maduros, cumprindo así cos obxectivos establecidos inicialmente en ambos os dous tipos de hábitats. As actividades de divulgación e educación ambiental seguen a aumentar e complementaranse con saídas específicas para outros grupos a través da realización de excursións interpretadas. Así, a custodia do territorio e a colaboración entre entidades públicas e privadas móstrase como unha excelente forma de colaboración na conservación da biodiversidade e do noso patrimonio paisaxístico.

Do mesmo xeito, a aplicación da custodia do territorio na xestión de propiedades e dominios públicos xera un empoderamento da sociedade civil que participa activamente na xestión e conservación de zonas de alto valor natural. Tamén a propia administración se beneficia destas accións debido a que as entidades que adoitan realizar este tipo de convenios teñen un elevado coñecemento da realidade local da zona custodiada.

*Martíño Cabana Otero, Roberto Hermida Lorenzo e Óscar Rivas López son membros da Asociación Galega de Custodia do Territorio (custodiadoterritorio@gmail.com).

AGCT

Os traballos de investigación realizados no InsuaCamp permiten coñecer mellor as poboacións de morcegos das Insuas do Miño.